

Vertalen is als het spelen van een vioolsonate

Tineke van Dijk in gesprek met Ben Haveman

Tineke van Dijk (1953-2004) studeerde vertaalkunde Frans en Italiaans aan de Universiteit van Amsterdam. In 1982 studeerde zij af met als specialisatie literatuur. Tijdens haar studie was ze actief in het bestuur van het Instituut voor Vertaalkunde en betrokken bij de oprichting van de Vertaalwinkel als onderdeel van de Wetenschapswinkel van de Universiteit van Amsterdam. Na haar afstuderen werkte ze als zelfstandig vertaler van met name Italiaanse literatuur. Tot haar vertaaloeuvre behoren werken van grote schrijvers als Giorgio Bassani en Luigi Pirandello, en minder bekende als Paola Capriolo en Francesca Duranti. Ook vertaalde ze het befaamde wilerboek van Dino Buzzati, De ronde van Italië. In 2002 was ze medesamensteller van de bundel Het Italiaanse sonnet door de eeuwen heen (ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Italiaanse boekhandel Libreria Bonardi in Amsterdam, met een inleiding van Jean Pierre Rawie).

Ben Haveman (1942) was lange tijd redacteur-verslaggever bij de Volkskrant. Ook schreef hij voor de VPRO Gids. Hij publiceerde o.m. Oh, gelukkige eenzaamheid, een reeks kluizenaarsportretten, Zeepbellen in een netje, Trend zonder end, schetsen van modieus gedrag en Neuriënd naar het einde. Portretten op leven en dood. In 1977 kreeg hij voor zijn veelzijdig, humoristisch en vaak weemoedig werk de Prijs voor de Dagbladjournalistiek. Als romanschrijver debuteerde hij in 2011 met Alles voor de dakgoot. Dit interview verscheen op 24 oktober 2003 in de Volkskrant en VertaalVerhaal dankt deze krant voor de mogelijkheid het hier te publiceren. Op 30 oktober 2003 ontving Tineke van Dijk voor haar vertalingen van Italiaanse literatuur de Martinus Nijhoffprijs.

Vertalen is als het spelen van een vioolsonate

Tineke van Dijk in gesprek met Ben Haveman

De prijswinnares staat op lichtjaren afstand van het type Italië-dweepster dat na drie weken Toscane ‘mortadella’ zegt als ze ‘mozzarella’ bedoelt. De prijswinnares behoort al evenmin tot het hysterische soort dat in een Romeins restaurant laat merken een stevig woordje Italiaans te kwinkeleren, waarna het bedienend personeel prompt met stralend gezicht overschakelt op het onmogelijk te volgen lokale patois.

De laureate heeft ook niets in haar voorkomen dat associaties oproept met het warmbloedige temperament bezuiden de Dolomieten. Ze is introvert, zeer bescheiden en dusdanig begiftigd met liefde voor de Italiaanse literatuur dat kenners haar als de ideale vertaler beschouwen.

Want waar sommige van haar vakgenoten nogal eens de neiging hebben een vertaling te sturen of mooier te maken, geldt Tineke van Dijk als een vertaler die op voorbeeldige manier op de achtergrond is gebleven. Of, zoals recensent Edwin Krijgsman het met een variant op een staande uitdrukking formuleert: ‘Als traduttori (vertalers) traditori (verraders) zijn, dan heeft Tineke dat verraad tot een minimum weten te beperken.’

Winnares Tineke van Dijk van de Martinus Nijhoffprijs 2003 glimlacht er verlegen onder. Gevleid door erkenning na zestien jaar ploeteren met originele en expressieve vertalingen als resultaat. Maar in de winkel waar ze boeken inpakt en met klanten afreken, heeft ze pas nog tot haar spijt nee moeten verkopen: de pil die nota bene voor een belangrijk deel tot haar bekroning leidde, is domweg niet meer leverbaar. Een wonderlijke paradox. ‘Een klant vertelde dat hij stad en land had afgebeld of er ergens nog een exemplaar te vinden was,’ zegt Tineke van Dijk (50). ‘Ik ben met uitgeverij Meulenhoff gaan praten om ze te bewegen een herdruk te maken. Ze hebben beloofd dat ze daar toch maar mee zouden komen. Maar die is er nog steeds niet.’

In haar doorrookte stem is geen bitterheid te bespeuren. Hooguit een wolkje verbazing. Totaal 739 pagina’s uit de reeks ‘Boeken van de eeuw’ omvatten het verzameld werk van de in 2000 overleden Italiaanse schrijver Giorgio Bassani, dat in 1998 in Nederland werd uitgebracht onder de titel *Het verhaal van Ferrara*. Twee drukken volgden. Van de zes boeken uit deze cyclus heeft Tineke van Dijk er vijf vertaald. Bassani was haar laatste project. Dijk van een puzzel. Titanenklus.

Minutieus, teer proza met de dreiging van het fascisme in de jaren dertig als decor: jarenlang stond Tineke Van Dijk met Bassani op en ging ze er mee naar bed, Bassani’s vaak lange zinnen op een goudschaaltje wegend. ‘Vertalen is zo’n eenzaam werk,’ zegt ze achter de toonbank van de Italiaanse boekwinkel Libreria Bonardi in Amsterdam. Hier is ze sinds jaar en dag boekverkoopster. Voordien leidde ze, drie hoog in de Amsterdamse Oosterparkbuurt, het bestaan van een heremiet, solitair als een middeleeuwse monnik aan zinnen schavend. Soms vlogen de muren op haar af. ‘Ik ging steeds trager werken. Dat is de reden geweest om er mee te stoppen,’ zegt ze op bijna fluisterton.

Wie boekwinkel Bonardi belt, vervolgens een niet direct herkenbare vrouwenstem hoort, zou de vergissing kunnen maken de persoon aan de andere kant van de lijn met meneer aan te spreken en te vragen naar mevrouw Van Dijk. ‘Spreekt u mee,’ zal het antwoord zijn. Kind uit een arbeidersgezin van tien kinderen was ze. Vertaalkunde gestudeerd aan de Universiteit van Amsterdam, een studie die inmiddels niet meer bestaat. ‘Jammer, het was de enige opleiding voor literaire vertalers in Nederland.’ Ze kwam er met een omweg.

Een klasgenote die ze bewonderde, was al voor het toelatingsexamen gezakt. ‘Dan hoef ik er niet aan te beginnen,’ dacht ze. Jaren later schreef ze zich in voor de tolk-vertalersschool in Antwerpen. Maar vlak voor het begin van de cursus werd ze afgewezen – wegens ontoereikende vooropleiding (mms). Dus deed ze in een jaar tijd het avond-atheneum waarna ze in haar eigen stad vertaalkunde kon gaan studeren. Maar het liefst was ze balletdanseres geworden. ‘Ballet is altijd mijn droom geweest.’ Twee jaar volgde ze een opleiding moderne dans bij Kurt Stuyff aan de Theaterschool. En alvorens te gaan studeren, maakte ze reizen naar het Midden-Oosten. Ze zou daar, zegt ze, ‘smeuïge verhalen’ over kunnen vertellen, ‘maar die doen er niet toe’.

In de Arabische wereld was het lastig om aan boeken te komen in een van de moderne talen, ze las dan ook alles wat ze toevallig in handen kreeg. ‘Het eerste wat ik zag was een boekje van Dino Buzzati in de Franse vertaling. Fantastische verhalen, toen ik daar was ben ik er eentje van gaan vertalen.’ Veel later vertaalde ze een boek van Buzzati over de Ronde van Italië. Tineke vroeg er aanvullend honorarium voor van het Fonds voor de Letteren, maar dat werd geweigerd met als reden: het is geen literatuur. ‘Daar was ik het niet mee eens.’

Naast haar hoofdvak Frans koos ze Italiaans, dat vond ze wel mooi klinken. ‘Uiteindelijk ben ik meer voor Italiaans gevraagd dan voor Frans.’ Voor uitgeverij Coppens & Frencks vertaalde ze verhalen van Pirandello die waren geboren uit diens idee om voor elke dag van het jaar een verhaal te schrijven: *Racconti per un anno* (*Novellen voor een jaar*). ‘Maar voordat hij al die 365 verhalen had voltooid, ging Pirandello dood.’ Tineke van Dijk stortte zich vervolgens op werk van De Carlo, Sciascia en Capriolo. En Franse schrijvers? Even is het stil. ‘Cocteau, Duras, van alles wat ik vroeger vertaald heb is niks meer te krijgen,’ zegt ze dan. ‘Allemaal verramsjt. Dat is een beetje vreemd gevoel’. Een kort lachje.

De jaren die ze doorbracht met het gedachtegoed van Bassani hadden haar nog nieuwsgieriger gemaakt naar de mens achter de schrijver dan ze al was, en in wie ze zich al behoorlijk had verdiept. Wie was de melancholicus, de chroniqueur van het leven in Ferrara, een centrum van de joodse cultuur in Noord-Italië? Wie was de man die een web van psychologische drama’s weefde rondom zijn hoofdpersonen nadat ze te maken krijgen met uitstoting als gevolg van rassenwetten en voortschrijdende nazificering?

‘Anderhalf jaar voor zijn dood heb ik met hem in Rome gesproken toen hij al heel ver heen was. Hij leed aan hersenverkalking en werd door zijn vriendin verzorgd. Zijn vrouw wilde hem onder curatele laten stellen, een hele vervelende geschiedenis. We zijn gaan eten bij Da Luigi, op advies van een vriendin heb ik een pak marrons glacés voor hem meegenomen. Helemaal in de roos. Ik heb voornamelijk met zijn

vriendin gesproken, Bassani zelf was nauwelijks bij het gesprek betrokken. Maar hij veerde op toen ik vertelde dat ik zijn laatste versie had gebruikt om te vertalen. Dat vond hij belangrijk – Bassani heeft veel van zijn werk herschreven. Daarna zakte hij weer weg.’

Met pijn heeft Tineke van Dijk moeten accepteren dat de roman *De tuin van de Finzi-Contini's* in een andere vertaling (die van Joke Traats) deel uitmaakt van Bassani's verzameld werk. 'Meulenhoff had er het geld niet voor over om het opnieuw te laten vertalen. Er is eindeloos aan gesleuteld, ik ben er twee keer doorheen gegaan, maar op zeker moment kun je niks meer aan de tekst verbeteren.' Smet op het prachtwerk? 'Het is jammer en frustrerend,' reageert ze diplomatiek. 'Daarom denk ik er over om het opnieuw zelf te vertalen. Van de vijftigduizend euro die aan de Martinus Nijhoffprijs verbonden is, mag je driekwart besteden aan een project. Dan zou ik in Italië kunnen gaan werken.'

'Vertalen kun je vergelijken met het spelen van een vioolsonate. Je interpreteert wat op papier staat en probeert het op jouw manier zo goed mogelijk over te brengen.' Bibliotheken stroopte ze af, op zoek naar de juiste vakterm. Over Siciliaanse volksgebruiken, bijvoorbeeld, in het werk van schrijver Leonardo Sciascia. In de winkel waar ze werkt, komen vooral reacties op Bassani, 'typisch een schrijver van "horen zeggen"'. 'Toch staat Tineke niet graag in het middelpunt,' zegt Marina Warners, medeoprichtster van boekwinkel Bonardi. 'Ze heeft tijd nodig gehad om het te verwerken. Dat soort onverwachte dingen, daar schrikt ze van. Ze is vreselijk bescheiden. Tineke wil liever mensen helpen, ze heeft een engelengeduld.'

Cursisten-Italiaans weten dat. Die weten de weg naar Bonardi te vinden. En voor Moravia en Calvino moet je ook achter Artis wezen. De Italiaanse cliëntèle vindt daar vertalingen van Mulisch tot en met Johan Cruyffs *Mi piace il calcio* ('Ik hou van voetbal'). Posters, cd's, reisboeken en wijn completeren het assortiment. De enige Italiaanse boekwinkel in Nederland werd 26 jaar geleden opgericht in de Amsterdamse Staatsliedenbuurt door Marina Warners en twee Italianen. De heren namen de benen en Warners heeft de zaak via bijbaantjes met moeite draaiende kunnen houden. Pas sinds drie jaar is er sprake van een zeer bescheiden winst.

'We zouden eigenlijk honderdduizend mensen moeten hebben die Italiaans lezen,' zegt Warners. Bonardi blijft bestaan door onder meer bestellingen van de landelijke bibliotheekcentrale, als ook door steun van de stichting Vrienden van Bonardi. (Het 25-jarig bestaan leverde vorig jaar een interview op in *La Stampa*.) Als enige is Tineke van Dijk er in vaste dienst en Marina Warners houdt niet op haar inzet te prijzen. 'Maar het zou doodzonde zijn als Tineke niet af en toe wat zou vertalen.'

'Tineke is een perfectioniste,' zegt zus Marie aan wie Tineke veel van haar vertalingen liet lezen. Ze raakte soms niet uitgedubd over zinnen die haar niet tot volle tevredenheid stemden. Dat ging voorbij op het moment dat ze de vertaling had ingeleverd en het boek uitkwam. 'Dan was er toch niks meer aan te doen.' Bleef Bassani ook niet herschrijven? Ze zegt: 'In zijn roman *De reiger* staat een prachtige passage waarin de hoofdpersoon voor de etalage van een winkel in opgezette dieren een bevrijdende gedachte krijgt. Nergens wordt gezegd dat hij zelfmoord pleegt, maar

je voelt dat het daar naartoe gaat. Mensen die hun ondergang tegemoet gaan zonder dat het dramatisch wordt beschreven, dat vind ik zo knap. Dat niet-theatrale is juist Bassani's verdienste.'

Haar 'dikke Bassani' wordt herdrukt, maar nogal wat vertalingen van haar hand zijn niet meer te krijgen. Zou ze in haar dankwoord op 30 oktober daar misschien nog wat over willen zeggen? 'Ach,' zegt Tineke van Dijk, 'ik mag maar honderdvijftig woorden spreken.'